

GLOBALIZÁCIÓ: MEGJELENÉSI FORMÁK, SZAKASZOK ÉS DETERMINÁNSOK¹

GLOBALIZATION: DIMENSIONS, PHASES, AND DETERMINANTS

Tomka Béla

DSc, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Jelenkortörténeti Tanszék, Szeged
tomka@hist.u-szeged.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány áttekinti a globalizáció történeti kutatásának legfontosabb megközelítéseit és eredményeit. Bemutatja a fogalom eredetét, annak gyakoribb értelmezéseit és a globalizáció azon definíciója mellett érvel, amely nemcsak az országhatárokon átnyúló kapcsolatok intenzívebbé válását tekinti a folyamat részének, hanem emellett hangsúlyozza az ilyen módon a világ különböző részei között kialakuló kölcsönön függés erősödését, valamint e folyamatok társadalmi tudatosulásának világméretű előrehaladását. Az írás röviden ismerteti a globalizáció fő dimenzióit és a mérésére tett kísérleteket, majd legfontosabb történelmi szakaszait, a 16. századtól datálva a globalizáció megindulását, s azóta hat szakaszát különítve el. A folyamat determinánsai között kiemeli a technológiai fejlődés jelentőségét. Végül a globalizáció magyarországi és kelet-közép-európai megjelenésének néhány fontos vonását ábrázolja, rámutatva arra, hogy a régió gazdasági globalizációja az utóbbi három évtizedben az egész világon a legnagyobb ütemű volt.

ABSTRACT

The paper reviews the main approaches and results of historical research on globalization. It presents the origins of the concept, its most common interpretations, and argues for a definition of globalization that not only considers the intensification of cross-border relations as part of the process, but also underlines the growing interdependence between different societies and the progress in the emergence of a worldwide awareness of these processes. The paper outlines the main dimensions of globalization and attempts to measure it, and then describes its main historical stages, dating the process from the 16th century, and distinguishing between

¹ A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107) és a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatásával készült.

the six phases of globalization since then. It highlights the importance of technological progress as a determinant of the process. Finally, it outlines some of the key features of the emergence of globalization in Hungary and East-Central Europe, pointing out that the region has experienced the fastest economic globalization in the world over the last three decades.

Kulcsszavak: globalizáció, interdependencia, diffúzió, világgazdaság, Magyarország

Keywords: globalization, interdependence, diffusion, world economy, Hungary

Az utóbbi három-négy évtizedben a globalizáció az egyik leggyakrabban használt társadalomtudományi fogalomként vált a bennünket körülvevő világ gazdasági, kulturális és más folyamatainak leírása és magyarázata során, amely mellett a szélesebb közbeszédben is sűrűn megjelenik. Ennek fő oka nyilvánvalóan az, hogy a globalizáció jelentősen felgyorsult az 1980-as évektől: Dani Rodrik egyenesen hiperglobalizációként írta le a változásokat (Rodrik, 2011, 200–201.). Mások – elismerve a globalizáció előrehaladását – inkább annak korlátaira mutattak rá, a 2008-as pénzügyi válság után pedig sokan amellelt érveltek, hogy deglobalizáció következett be, vagyis a folyamat a visszájára fordult. Az utóbbi években viszont számos kutató a globalizáció ismételt élénkülését, a reglobalizáció megindulását jelezte (Bishop–Payne, 2021, 1–21.). A globalizáció jelentősége és a róla zajló viták, a gyakran felszínes vagy egyenesen téves értelmezések indokolják nemcsak a folyamat tanulmányozását, hanem a tudományos ismeretek széles körben való megismertetését is. A következőkben a témára vonatkozó kutatási eredmények áttekintésére vállalkozunk, kitérve az eltérő interpretációkra is. Először ismertetjük a fogalom eredetét és annak gyakoribb értelmezéseit, valamint az általunk leginkább megfelelőnek tartott definícióját. Ezt követően röviden bemutatjuk a globalizáció fő dimenzióit és a mérésére tett kísérleteket, majd legfontosabb történelmi szakaszait és determinánsait. Végül a globalizáció magyarországi megjelenésének néhány fontos vonását ábrázoljuk.

DEFINÍCIÓ

Ma már úgy tűnhet, hogy a „globalizáció” szó mindig velünk volt, aminek egyik oka az lehet, hogy az általa jelölt jelenségek nagy része régóta ismert. A valóságban azonban viszonylag új keletű a kifejezés, amelyet mint tudományos elemzési eszközt az 1980-as évek elején kezdtek alkalmazni – ekkor még csak elszórva – a szociológiában és a nemzetközi kapcsolatok kutatásában (James–Steger, 2015, 2–3.). Az évtized végére egy sor más diszciplína is átvette a fogalmat, de ekkor

még mindig viszonylag szűk körben használták azt. A kifejezés az 1990-es évek elejétől robbanásszerűen kezdett terjedni, és azóta könyvek és tanulmányok tízezeit publikálták erről a témáról. A fogalom népszerűségéhez nagyban hozzájárult, hogy képes volt tömören megragadni olyan jelenségeket, amelyek az ezredforduló emberének legfontosabb mindennapi tapasztalatai közé tartoztak szerte a világon a transznacionális cégek lendületesen bővülő hálózatától kezdve az információk gyorsuló világméretű áramlásáig. Emellett egyszerűen kapcsolható politikai programokhoz is: a legfontosabb politikai ideológiák könnyen kijelölhetik saját helyüket a globalizációhoz való viszony skáláján, s így azt felhasználhatják mozgósításra is.

A globalizáció fogalmának az 1990-es évektől megfigyelhető gyors térhódítását jelentéstartalmának sokszínűsége kísérte a tudományos irodalomban és a médiában: például folyamat, állapot, társadalmi jelenségek determinánsa, társadalmi rendszer, történelmi korszak jelölésére egyaránt alkalmazzák. A homályos és egymásnak ellentmondó értelmezések fogalmi zavarokhoz vezettek, és nehezítették a globalizációról folytatott termékeny diskurzus kialakulását.

E csapdák elkerülése végett mindenekelőtt meg kell különböztetni a 'globalizáció' és a 'globalitás' fogalmát. Célszerű a globalizációt folyamatként értelmezni, míg a társadalmi állapot megjelölésére a globalitás kifejezést használhatjuk, amely a globalizáció következményeire vonatkozik. Ugyanakkor a globalitás sem egy végpont, amelynek elérése után már nincs tere további változásnak. Ehelyett olyan társadalmi állapotról van szó, amely tovább módosulhat, s ennek eredményeként teljesen új minőségű társadalmi viszonyok is létrejöhetnek.

Ez a fogalmi elhatárolás azonban még mindig keveset mond a globalizáció tartalmáról, így annak további tulajdonságait kell azonosítanunk ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni más társadalmi folyamatoktól. Erre számos kísérlet történt: egy tanulmány csak 2006-ig a globalizáció 114 meghatározását számolta össze (Al-Rodhan, 2006, 9–20.). Ugyanakkor a definíciók között sok az átfedés, így jóval szűkebb azoknak a jellemzőknek a köre, amelyeket a különböző szerzők a globalizáció leglényegesebb vonásainak tartanak.

A globalizáció leggyakrabban úgy jelenik meg a szakirodalomban mint 1) „a tér és az idő összezsugorodása” (time and space compression); 2) a határokon átnyúló kapcsolatok erősödése; 3) diffúzió, vagyis valaminek a világméretű elterjedése; 4) integráció; 5) amerikanizáció, westernizáció, illetve újabban easternizáció; 6) a kölcsönös függés erősödése; 7) a világméretű és a szupranacionális kapcsolatok terjedése; 8) az előbbi folyamatok növekvő tudatosulása a világ társadalmában; vagy 9) ezek valamilyen kombinációja (Scholte 2005, 54–64.; Kessler, 2016, 29.).

Az értelmezések kritikai elemzésére itt nincs lehetőség, erre máshol vállalkozunk (Tomka, 2024). Amennyiben kiszűrjük a különböző interpretációk következetlenségeit, és összegezzük a szakirodalomban szereplő meghatározások

elemeit, akkor az alábbi definíciót tartjuk a leginkább célravezetőnek: a globalizáció

1. az országhatárokon átnyúló kapcsolatok intenzívebbé válása, különösen pedig a transzkontinentális és a régiók közötti áramlások felgyorsulása a gazdaság, a technológiák, a kultúra, a politika, a környezetvédelem és a civil társadalmak terén; továbbá
2. az ilyen módon a világ különböző társadalmi között kialakuló kölcsönös függés erősödése; valamint
3. e folyamatok társadalmi tudatosulásának világméretű előrehaladása.

A globalizáció fontosabb aspektusairól a következőkben lesz szó, de a definíció már ezen a ponton is igényel néhány megjegyzést:

- a) a globalizáció világméretű folyamat, de a határokon átívelő gazdasági, kulturális és más kapcsolatoknak csak egy része fogja át az egész világot;
- b) a definíció három fő elemmel rendelkezik, amelyek egymáshoz kapcsolódnak, de nem feltétlenül egyszerre és egyforma mértékben érvényesülnek a globalizáció különböző szakaszai során; a globalizáció összetevői ezen túlmenően is változhatnak: egyes időszakokban a gazdaságban gyorsul fel a folyamat, míg máskor inkább politikai és kulturális téren halad előre;
- c) a globalizáció időben is egyenlőtlenül zajlik: leállhat, sőt, visszajára is fordulhat, hogy aztán újra elinduljon; ezért is szokás hullámainak vagy ciklusainak megkülönböztetni.

MEGJELENÉSI FORMÁK ÉS MÉRÉSI KÍSÉRLETEK

A globalizáció kutatása az ezredforduló előtt a gazdasági változásokra koncentrált. Ez ma már kevésbé jellemző, de továbbra is gyakran előfordul, hogy a gazdasági fejlődés tendenciáit tekintik érvényesnek a globalizáció egészére. Nyilvánvaló, hogy ez nem megfelelő megközelítés, hiszen a globalizáció egyik legfontosabb sajátossága többdimenziós jellege, vagyis az, hogy számos területen zajlik.

Mindazonáltal a kutatások eltérnek abban, hogy a gazdaság mellett milyen további területeket vonnak be a globalizáció vizsgálatába. Gyakran a nemzetközi kereskedelem, a tőkemozgások, az információk áramlása és a migráció tanulmányozását végzik el, abból kiindulva, hogy a globalizáció ezen dimenziói nem csupán kulcsfontosságúak, hanem ezekre vonatkozóan rendelkezünk a leginkább megbízható adatokkal (URL1). Más vizsgálatok a globalizáció gazdasági, politikai és társadalmi dimenzióit különítik el (Gygli et al., 2019, 543–574.). Megint más szerzők ezeket kiegészítik a technológiai, valamint a kulturális aspektusokkal, továbbá a globális környezeti változások számbavételével (Dreher et al., 2008, 5–13.). További vizsgálatok hangsúlyosan tárgyalják a nemzetközi civil mozgá-

mak határokon átnyúló tevékenységét, és a kultúra globalizációs folyamatait a média és a vallások, valamint az identitások változásain keresztül mutatják be. Egy klasszikus munka az eddig említett területek mellett fontosnak tartja annak történeti ábrázolását is, hogy a szervezett erőszak milyen módon terjedt el világméretben (Held et al., 2000, 87–148.).

További vitakérdés, hogy miként lehet megragadni ezeknek a területeknek a változásait. Nyilvánvaló, hogy empirikus vizsgálat esetén a komplex társadalmi alrendszerek – mint a gazdaság és a kultúra – egyes fontosnak és egyben az egész alrendszer működésére jellemzőnek tartott részaspektusainak kiválasztása szükséges az elemzéshez, emellett a kutatás operacionalizálása során gyakran valamilyen indikátort vagy indikátorokat kell alkalmazni.

A gazdaság esetében viszonylag széles körben elfogadott, hogy az áruk és a szolgáltatások exportjának és importjának, a külföldi beruházásoknak, a nemzetközi eladósodottságnak a GDP-hez viszonyított aránya és néhány további hasonló mutató megfelelően írja le a globalizációs folyamatokat. Más dimenziók esetében azonban már kevésbé magától értetődő, hogy milyen indikátorokat válasszunk ki. Különösen így van ez a kultúra esetében, amely igen komplex terület, és a kultúratudomány nem számít paradigmaticus diszciplínának. A szakirodalomban a kulturális globalizáció megragadására szolgáló mutatók közé tartozik például a kulturális javak kereskedelme, a turistaforgalom, a nemzetközi bevándorlók lakossághoz viszonyított súlya, illetve aránya. A legismertebb összetett globalizációs indikátor, az ún. KOF-index² a számos aspektus között – nyilván proxyként – számba veszi például a McDonald's éttermek és az IKEA áruházak számának lakossághoz viszonyított arányát is (URL2). Ezek mindegyike fontos folyamatokat jelez, de egyszersemind kifogásolható is alkalmazásuk, hiszen csak közvetetten és részlegesen ragadják meg a kultúra jellemzőit. Fontos lenne például, hogy a globalizációval kapcsolatos társadalmi attitűdök és értékek változásait is megismerjük. Ezekre vonatkozóan azonban kevés átfogó és nemzetközi összehasonlításra alkalmas információval rendelkezünk.

A globalizáció elemei gyakran összekapcsolódnak, alig különíthetők el, míg máskor differenciáltabban jelentkeznek. Az előbbi esetre példa lehet a különböző élelmiszerek és ételek – az olasz, a kínai vagy az indiai konyha – globális terjedése, mely elválaszthatatlan a gazdasági kapcsolatok intenzívebbé válásától, de a migráció is hozzájárul a sajátos főzési szokások nemzetközi diffúziójához. A kevésbé közvetlen kapcsolat például a különböző sportágak diffúziója során figyelhető meg, hiszen a labdarúgás elterjedhet úgy is, hogy más vonatkozásban a globális transzfer mérsékelt marad.

² Az indexet a zürichi Eidgenössische Technische Hochschule (ETH) egyik kutatási egysége, a Konjunkturforschungsstelle (KOF) számítja.

TÖRTÉNELMI SZAKASZOK

Számos kutató hosszú múltat tulajdonít a globalizációnak, melynek során annak több, sajátos jegyekkel rendelkező korszaka különíthető el. A szakirodalomban hangsúlyosan megjelenik az az álláspont, amely szerint a globalizáció szinte egyidős az emberiséggel: őseink kis csoportjai élelem és nagyobb biztonság után kutatva már több tízezer évvel ezelőtt vándorolni kezdtek Afrikában, s végül benépesítették mind az öt kontinenst (Chanda, 2007). Több érv szól azonban emellett, hogy a globalizáció megindulását a 16. századtól, a nagy földrajzi felfedezésektől, s nyomukban a portugál és a spanyol, majd a brit és a holland gyarmatbirodalmak létrejöttétől számítsuk. Egyrészt, ekkortól kezdtek létrejönni a valóban világméretű gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok, még ha ezek kezdetben csak alacsony intenzitású összeköttetések is voltak. Másrészt, a korábban megindult globalizációs folyamatok mind megszakadtak: például a Római Birodalom bukása után az addig kialakított, Európa, Ázsia és Afrika jelentős részeit magában foglaló kereskedelmi hálózat összeomlott. Ezzel szemben a 16. század óta a globalizációban nem látható ilyen mértékű törés, legfeljebb egyes területein következett be időnként átmeneti stagnálás vagy visszaesés.

A 16. század óta a globalizációnak hat fő szakaszát különíthetjük el, amelyek határai azonban nem élesek, inkább hozzávetőlegesnek tekinthetők. A szakaszok és főbb jellemzőik a következők:

1. szakasz (kb. 1500 – kb. 1750): ebben az időszakban a kereskedelmi hálózatok kezdtek lefedni a Föld egészét, s ennek nyomán létrejött a modern világgazdasági rendszer. Mindazonáltal a világnak maradtak jelentős, ettől elzárt részei, és a távolsági kereskedelem még leginkább fűszerekre, nemesfémekre és hasonló nagy értékű termékekre korlátozódott. Az európai hatalmak expanziója Amerikában és másutt új államok alapjait rakta le, ami hosszú távon szintén jelentősen hozzájárult a globalizációhoz.
2. szakasz (kb. 1750 – kb. 1880): az ipari forradalom eredményeként átalakult a termelés és a szállítás, s fokozatosan megindult a tömegáruk nagy távolságra való szállítása. A nemzetközi kereskedelem értéke megsokszorozódott, bár ez ekkor még elsősorban az Európa és Amerika közötti forgalmat jelentette. A távíró feltalálása a hírközlésben jelentett áttörést, különösen azt követően, hogy 1866-ban lefektették az első transzatlanti távírókábelét. A gazdasági ciklusok az egész világot kezdték átfogni. Szintén tömegessé vált a kontinensek közötti vándorlás. Az időszak végén megalakultak az első globális nemzetközi szervezetek, mint a Nemzetközi Vöröskereszt (1863) és a Nemzetközi Postaunió (1874).
3. szakasz (kb. 1880–1914): a 19. század utolsó évtizedeiben a globalizáció rendkívül felgyorsult. Ezt különösen a kialakuló szabadkereskedelmi rendszer, valamint a közlekedés és a hírközlés innovációi ösztönözték, mint a

Diesel-motor meghajtású hajók és a tökéletesített távíró. További globális nemzetközi szervezetek és egyezmények jöttek létre, mint például a hadviselés szabályait rögzítő hágai egyezmények (1899, 1907). A Földet időzónákra osztották (1884), amivel megszületett a globális időszámítás. Ennek nyomán a globalizáció a 20. század elejére több tekintetben olyan mértéket ért el, amelyet majd csak a 20. század végén haladott meg: ilyen volt például a külkereskedelem és a külföldi befektetések GDP-hez viszonyított aránya vagy a migráció világnépességhez viszonyított szintje.

4. szakasz (1914–1945): ebben az időszakban a világgazdasági együttműködés a háborúk és a nacionalista, bezárkózó gazdaságpolitika terjedése miatt akadozott, ugyanakkor a politikai-társadalmi területeken gyorsan haladt előre a globalizáció. Az első világháború az első globális fegyveres konfliktus volt, s ettől kezdve nemcsak a kooperáció és az integráció, hanem a konfliktusok és a dezintegráció is globális méretekben zajlott, ami különösen érvényes a második világháborúra. E korszak fontos fejleménye, hogy Európa globális gazdasági és politikai vezető szerepe megszűnt, azt az Egyesült Államok vette át. Ekkor alakult meg a világ államainak első globális szervezete, a Nemzetek Szövetsége, melyet közkeletűen Népszövetségként is emlegetnek (1920).
5. szakasz (1945 – kb. 1980): Európa, az Egyesült Államok, majd több ázsiai ország minden korábbinál gyorsabb és tartósabb gazdasági növekedése impulzusokat adott a világgereskedelem bővülésének, amit új nemzetközi intézmények és egyezmények is ösztönöztek, mint például az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT, 1947). A szállítás, az utazás és a kommunikáció költsége óriási mértékben csökkent. A gazdasági és kulturális globalizációt fékezte, a politikai globalizációt viszont ösztönözte a hidegháború, amely az Egyesült Államok és a Szovjetunió, illetve szövetségeseik között világméretű ideológiai és gazdasági rivalizáláshoz vezetett, ennek következtében a globalizáció gyakran amerikanizációként vagy szovjetizációként jelent meg.
6. szakasz (kb. 1988-tól napjainkig): a globalizáció utolsó, máig tartó hulláma idején a folyamat ösztönzőjét főként a technológiai-gazdasági tényezők jelentették. A globális konfliktusokat – egy időre – nagyban mérsékelte a szovjet blokk eróziója, majd megszűnése és Kína világgazdasági nyitása. Mindez kiváltképpen a nemzetközi kereskedelem és különösen a tőkepiacok liberalizációjában manifesztálódott. A transzkontinentális migráció tömeges méreteket öltött, amelynek során a vándorlások korábbi nyugat–nyugat és kelet–nyugat irányát a dél–észak irány váltotta fel. Ebben az időszakban a globalizáció növekvő fontosságú hajtóereje lett az információk világméretű diffúziója. Először a műholdas televíziózás, majd más digitális technológiák – különösen az internet – jelentős kulturális homogenizációs hatással jártak,

amelynek egyik fontos megjelenési formája az angol nyelv mint globális *lingua franca* elterjedése lett. A globalizáció során az előnyös gazdasági és társadalmi hatások mellett megfigyelhetők negatív következmények is, mint a bűnöző szervezetek s különösen a terrorizmus világméretű hálózatainak kialakulása. Végül a globális fenyegetések – mint a környezeti problémák – súlyosbodása eredményeként a nemzeti társadalmak kölcsönös függésének gondolata már nemcsak a kulturális és tudományos elit körében talált visszhangra, hanem annál jóval szélesebb körben kezdett tudatosulni a világ társadalmában.

DETERMINÁNSOK

A globalizáció kialakulásának nincs általánosan érvényes magyarázata, ami nem meglepő, hiszen több történeti korszakon ível át, és számos területet érint. Mindazonáltal a kutatás számos olyan faktort feltárt, amelyek szinte folyamatosan szerepet játszanak a globalizáció formálódásában. Ezeket objektív és szubjektív tényezőkre lehet osztani.

A globalizációt ösztönző objektív tényezők közül a szakirodalom a technológiai fejlődésnek tulajdonít kiemelt jelentőséget. A közlekedés és a kommunikáció innovációi – mint a konténerszállító hajó megjelenése az 1950-es években vagy a 20. század végén az internet – gyorsabbá és olcsóbbá tették a szállítást, és megkönnyítették a távoli pontok közötti interakciót, ami döntő szerepet játszott a globális kapcsolatok bővülésében (Smil, 2010; Baldwin, 2016). De nemcsak a korszakos találmányok jártak ilyen hatással, hanem a szállítás és a hírközlés a műszaki fejlődés sok más, kevésbé látványos innovációján keresztül is folyamatosan kapta a globalizációt segítő impulzusokat.

Ugyanakkor a létező technológiákat akkor tudják alkalmazni az egyes társadalmak, ha ahhoz megfelelő felkészültséggel rendelkeznek. A feltételek közé tartoznak a hatékony gazdasági intézmények, számos szerző pedig egyenesen a kapitalista termelési módot tekinti a fő determinánsnak, melynek működése a termelés és a fogyasztás állandó növekedésén alapul, vagy legalábbis ösztönzi azt. Az új szállítási és a kommunikációs technológiák hatékony befogadásához szükséges a megfelelő tudással rendelkező munkaerő is: például az internethasználat és a képzettségi szint közötti erős pozitív összefüggést sok empirikus vizsgálat kimutatta (Norris–Inglehart, 2009, 125–135.).

A szakirodalomban ugyancsak a globalizáció fontos determinánsaként jelenik meg a nemzetállamok politikája. A kormányok határozhatnak úgy, hogy a gazdasági növekedés elősegítése – és így a polgárok életszínvonalának javítása – érdekében lehetővé teszik a kereskedelmi és más nemzetközi kapcsolatok szabad fejlődését. Választhatják azonban a kisebb-nagyobb mértékű elszigetelődést is,

vámokkal, kvótákkal és más korlátozásokkal akadályokat gördíthetnek a nemzetközi kereskedelem útjába, nehezíthetik vagy egyenesen tilthatják polgáraik külföldi utazását, illetve korlátozhatják az információk áramlását. Mivel a határok megnyitása szabadságjogokat is érint – mint az utazás és a sajtó szabadsága –, ezért érvek szólnak amellett, hogy az ezeket tiszteletben tartó demokratikus politikai rendszerek terjedése segíti a globalizációt. Létezhetnek azonban jelentős kivételek is: például a közel sem demokratikus berendezkedésű Kína az 1980-as évektől meghirdette a nyitás politikáját, mindinkább bekapcsolódott a globális termelési láncokba, s ez nagyban gyorsította a globalizációt.

Az egyes államok szintjén ugyancsak a globalizáció determinánsai közé tartozik a lakosság nagysága, továbbá a földrajzi adottságoknak is lehet szerepük. Rendszerint minél kisebb egy ország, annál inkább rá van utalva a külkereskedelemre, mivel belső piaca kicsiny ahhoz, hogy a termékek és szolgáltatások teljes skáláját hatékonyan előállítsa. Szintén hatással lehetnek egy ország globalizációjára annak földrajzi adottságai – mint a tengerhez való hozzáférés. E tényezők jelentősége azonban messze elmarad a többi, itt tárgyalt faktor súlya mögött.

A globalizációt formáló szubjektív tényezők közé főként a tudás, az ideológiák és a vágyak, illetve preferenciák tartoznak. Például ahogyan gyarapszik tudásunk a bennünket körülvevő világról, úgy juthatnak sokan arra a meggyőződésre, hogy számos környezeti veszély globális méretű, s ezért elhárításuk is csak globális méretekben lehetséges. Ez pedig arra ösztönözheti ezeket a polgárokat, hogy a társadalmak fennmaradása érdekében támogassák az államok nemzetközi, sőt, globális együttműködését. Megint mások végső hajtóerőnek az emberi szükségletek mind magasabb szintű kielégítésének vágyát tartják, melyhez a globalizáció hozzásegít, hiszen az hatékonyabb és így olcsóbb termelést tesz lehetővé.

Az objektív és szubjektív tényezők egyaránt szerepet kaphatnak a globalizáció kialakulásának és folyamatának magyarázata során. A globalizáció, egyrészt, visszatükrözi az objektív társadalmi-gazdasági körülményeket: például a földrajzi felfedezések előfeltétele volt az, hogy a hajók és a navigáció fejlettsége elérjen egy bizonyos szintet. Másrészt, a róla való gondolkodás, a vele kapcsolatos ismeretek és a hozzá fűződő attitűdök alakítják is ezt a folyamatot.

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS MAGYARORSZÁG

Az államszocialista időszakban Magyarország – és a többi kelet-közép-európai ország – globalizációja lassan és szelektíven haladt. Az 1950-es és 1960-as években a nyugati országokkal folytatott kereskedelem háttérbe szorult a KGST-n (*Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa*) belüli árucseré mellett, a nyugatról származó kulturális termékek – például a filmek és a sajtó – behozatalát akadályozták, továbbá a külföldi utazásokat is erősen korlátozták. Ugyanakkor a keleti

blokkon belüli széles körű politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok mellett az Európán kívüli szocialista és az ún. szocialista orientációjú országokkal is gya-rapodtak az összeköttetések (Mark–Apor, 2015). Így a politikai vezetők mellett a magyar vállalatok és szakemberek is rendszeresen eljutottak olyan országokba, mint Észak-Korea, Kína, Vietnám, Kuba és Mozambik, azokból pedig diákok és szakemberek utaztak Magyarországra (Bódy, 2021).

Az 1960-as évek második felétől számottevően bővülni kezdett a kereskedelmi forgalom a nyugati országokkal, és a zártság más területeken is mérséklődött: élénkült a turizmus, Magyarország jelentős hiteleket vett fel nyugati pénzügyintézetektől, és magyar vállalatok licencek vásárlásával, bértermeléssel és számos más módon közvetlen kapcsolatokat alakítottak ki nyugati cégekkel. Így Magyarország egyre intenzívebben kapcsolódott be a világgazdaságba, mind jobban ki volt téve transznacionális hatásoknak, vagyis globalizálódott – még ha ezt a folyamatot a korban nem is így nevezték. A nyitottság erősödését segítette a gazdaság komplexitásának fokozódása, a világban zajló gyors technológiai változás és a fogyasztói igények növekedése is. Mindennek ellenére, Magyarország összességében alacsony globalizációs szintet ért el még a rendszerváltozás előtti években is a hozzá hasonló gazdasági fejlettségű dél-európai országokkal összevetve.

A rendszerváltozás azonban valódi áttörést hozott ebben a tekintetben: Magyarország és általában a kelet-közép-európai régió társadalmainak globalizációs szintje 1989 után gyorsan emelkedett. Jól látszik ez abban, hogy ekkortól a működőtőke-befektetések (FDI) állománya és a – globalizáció fő hordozói közé sorolt – transznacionális cégek aktivitása rendkívüli mértékben növekedni kezdett, az ütemet tekintve messze lehaladva például Ausztriát. Hasonlóan jól mutatja a változás dinamikáját, hogy – a hálózatelemzés módszereivel vizsgálva a trendeket – az 1990-es évtizedben Magyarország egyre közelebb került a globális telekommunikációs hálózat centrumához (Tomka, 2022). Óriási mértékben megnőtt Magyarországon a nemzetközi – és ezen belül a kontinensek közötti – utazások volumene. Emellett az ország a nemzetközi migrációs hálózat fontos szereplője lett, s immár frekvenciaként is megjelent.

E folyamatok következtében az ezredforduló után Magyarország már a magas szintű transznacionális kapcsolatokkal rendelkező országok közé került. A már említett *KOF Globalizációs Index* 2022-ben a világ országainak globalizációs rangsorában Magyarországot a 17. helyre sorolta. Különösen gazdasági téren erős az ország globalizáltsága (16. hely), míg a politikai globalizáció dimenziójában a 26., a társadalmi globalizáció tekintetében a 47. helyen áll ebben a rangsorban (URL2). A kis országok általában erősebben globalizáltak, mint a nagyok, és több más megfontolás is árnyalhatja ezeket az eredményeket: fontos körülmény, hogy Magyarország globális gazdasági kapcsolatait túlnyomórészt az ide települt multinacionális – különösen pedig a német – vállalatok tevékenysége eredményezi. Ennek ellenére tagadhatatlan, hogy az utóbbi évtizedek magyarországi globali-

zációjának folyamata gyors volt. Ez a dinamika kelet-közép-európai sajátosság: egyes vizsgálatok szerint a régió a világ leggyorsabb globalizációján ment keresztül az elmúlt három évtizedben (URL1). Így mára ezek az államok szorosabban kapcsolódnak a külvilághoz, mint bármelyik más hasonló gazdasági fejlettségi szinten lévő ország, és a régió belül az élenjáró Csehországot Magyarország követi (URL2).

*

Az utóbbi években számos jele van a világgazdaság fragmentációjának és a globális politikai konfliktusok kiéleződésének. Mindez nem jelenti a globalizáció visszafordulását, hiszen – mint a történelmi példák is láttuk – az nemcsak a gazdasági dimenziót foglalja magában, hanem a politikai és más konfliktusok világméretűvé válása maga is a globalizáció része. Ugyanakkor, a globális gazdasági és politikai kooperáció zavarai nyilvánvaló hátrányokkal járnak: így például világszerte drágul a termelés, és nő a további fegyveres konfliktusok esélye. A jövő fontos kérdése, hogy ezek a fejlemények az 1980-as évek közepén megindult globalizációs hullám végét hozzák-e magukkal, vagy csak a globalizáció korábban is megfigyelhető lelassulását eredményezik.

IRODALOM

- Al-Rodhan, Nayef R. F. (2006): *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*. Geneva: Geneva Centre for Security Policy, <https://tinyurl.com/yd7jwdc5>
- Baldwin, Richard (2016): *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Cambridge, MA: Harvard University Press, ISBN 9780674660489
- Bishop, Matthew Louis – Payne, Anthony (2021): The Political Economies of Different Globalizations: Theorizing Reglobalization. *Globalizations*, 18, 1, 1–21. DOI: 0.1080/14747731.2020.1779963, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14747731.2020.1779963?needAccess=true&role=button>
- Bódy Zsombor (2021): Technokrata transznacionálé az 1960-as években és a keleti blokk önállósága a globalizáció szempontjából. *Korall*, 22, 3, 113–137. DOI: 10.52656/KORALL.2021.03.006, https://epa.oszk.hu/00400/00414/00076/pdf/EPA00414_korall_2021_85_113-137.pdf
- Chanda, Nayan (2007): *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventures and Warriors Shaped Globalization*. New Haven: Yale University Press, ISBN 9780300136234
- Dreher, Axel – Gaston, Noel – Martens, Pim (2008): *Measuring Globalisation: Gauging its Consequences*. New York: Springer, ISBN 9780387740676, DOI: 10.1007/978-0-387-74069-0, <https://tinyurl.com/4re8rjdj>
- Gygli, Savina – Haelg, Florian – Potrafke, Niklas et al. (2019): The KOF Globalisation Index – Revisited. *Review of International Organizations*, 14, 3, 543–574. DOI: 10.1007/s11558-019-09344-2, <https://d-nb.info/1180024354/34>
- Held, David – McGrew, Anthony – Goldblatt, David et al. (2000): *Global Transformations: Politics, Economy and Culture*. Cambridge: Polity, ISBN 9780804736275
- James, Paul – Steger, Manfred B. (2015): A Genealogy of 'Globalization' – The Career of a Concept. In: Steger, Manfred – James, Paul (eds.): *Globalization: The Career of a Concept*. London–New York: Routledge, 1–18. ISBN 9781138057555

- Kessler, Johannes (2016): *Theorie und Empirie der Globalisierung. Grundlagen eines konsistenten Globalisierungsmodells*. Wiesbaden: Springer, ISBN 9783658023874
- Mark, James – Apor Péter (2015): Socialism Goes Global: Decolonization and the Making of a New Culture of Internationalism in Socialist Hungary, 1956–1989. *Journal of Modern History*, 87, 4, 852–891. DOI: 10.1086/683608, <https://tinyurl.com/mrxnxc4>
- Norris, Pippa – Inglehart, Ronald (2009): *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalized World*. Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 9780521493680
- Rodrik, Dani (2011): *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W. W. Norton, ISBN 9780393341287
- Scholte, Jan Aart (2005): *Globalization: A Critical Introduction*. Houndmills: Palgrave Macmillan, ISBN 9781403904485
- Smil, Vaclav (2010): *Two Prime Movers of Globalization: The History and Impact of Diesel Engines and Gas Turbines*. Cambridge, MA: The MIT Press, ISBN 9780262014434
- Tomka Béla (2022): *Globalizáció és a kelet-közép-európai államszocializmus. A zártság fokoza-tai. (HistGlob Working Paper 8.)* Szeged: MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutató-csoport, HU ISSN 2732-172X, <https://globtort.bibl.u-szeged.hu/wp-content/uploads/2023/02/histglobwp08.pdf>
- Tomka Béla (2024): *Globalizáció: hullámok, okok, hatások*. Budapest: Osiris Kiadó (megjelenés alatt)
- URL1: DHL Global Connectedness Index 2021 Update, <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/dhl-spotlight/documents/pdf/2021-gci-update-report.pdf>
- URL2: KOF Globalization Index, <https://kof.ethz.ch/prognosen-indikatoren/indikatoren/kof-globalisierungsinde.html>